

УДК 159.98:316.64-054.72

DOI: 10.24919/2312-8437.47.229350

СТЕЦЬ Валентина – кандидат філософських наук, доцент кафедри практичної психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (valentina_stec@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5530-5376>

Бібліографічний опис статті: Стець, В. (2020). Зміст психологічної допомоги вимушеним переселенцям щодо перебудови ціннісно-сміслових складових образу світу. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*, 47, 100–116. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-8437.47.229350>.

ЗМІСТ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ВИМУШЕНИМ ПЕРЕСЕЛЕНЦЯМ ЩОДО ПЕРЕБУДОВИ ЦІННІСНО-СМІСЛОВИХ СКЛАДОВИХ ОБРАЗУ СВІТУ

Анотація. У статті аналізується зміст психологічної допомоги переселенцям у контексті зміни ціннісно-сміслових складових образу світу. Для пізнання психологічних колізій, які супроводжують міграційні процеси, необхідне використання такого підходу, який, на відміну від традиційного розуміння психіки в її регулятивній функції (як відображення, що забезпечує адаптацію до нових умов) дав би змогу побачити її як найважливішу ланку в механізмі самоорганізації людини, що забезпечує її вибіркову взаємодію з навколишнім світом.

У рамках класичної парадигми проблема міграції трактується як проблема адаптації вимушених мігрантів до нового соціокультурного середовища, тобто реалізується принцип гомеостатичного варіанту функціонування людини в нових умовах. Парадигма відображення реалізує погляд на світ як «простір для життя», який треба освоїти шляхом засвоєння знань, набуття вмінь, навичок, способів мислення і досвіду, накопиченого

людством. Психолог у такому випадку виступає як «вчитель» і модель успішного і адаптивного способу життєдіяльності в нових соціально-економічних і культурних умовах.

У разі вимушеної міграції виникає суперечність між ustalеним образом світу, відповідними поведінковими зразками і неможливістю ефективної реалізації цих поведінкових зразків у нових умовах життя, які ще не стали умовами існування особистості.

Мігрант потребує психологічної допомоги в тому випадку, коли йому не вистачає наявних у нього ресурсів самоорганізації на входження у новий спосіб життя як складну систему власних цій людині особливостей інформаційного, енергетичного і речового обміну з новим навколишнім середовищем. Зміст процесу консультування полягає у тому, щоб організувати допомогу людині при переході від гомеостазичного (приспособитися до нового середовища – тут і зараз) до майбутнього – вільного, ініціативного становлення в новому для неї середовищі. Для цього середовище повинно максимально швидко трансформуватися в умови життя. Як показано в емпіричному дослідженні, активізація у період психологічного консультування розумової діяльності клієнтів, спрямованої на рефлексію ціннісно-сміслового змісту нового способу життя сприяє розбудові образу світу.

Ключові слова: вимушена міграція; переселенці; психологічне консультування; образ світу; ціннісно-сміслова сфера.

STETS Valentyna – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Department of Practical Psychology, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (valentina_stec@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5530-5376>

To cite this article: Stets, V. (2020). Zmist psykhologichnoi dopomohy vymushenym pereselentsiam shchodo perebudovy tsinnisno-smyslovykh skladovykh obrazu svitu [The content of psychological assistance for forced migrants regarding the reconstruction of the world image value-semantic components]. *Problemy humanitarnykh nauk. Psykholohiia – Problems of Humanities. Psychology*, 47, 100–116. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-8437.47.229350> [in Ukrainian].

THE CONTENT OF PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE FOR FORCED MIGRANTS REGARDING THE RECONSTRUCTION OF THE WORLD IMAGE VALUE-SEMANTIC COMPONENTS

Abstract. *The article analyzes the psychological assistance content of migrants in the context of changing the world image value-semantic components. To understand the psychological conflicts that accompany migration processes, it is necessary to use an approach that, in contrast to the traditional understanding of the psyche in its regulatory function (as a reflection that adapts to new conditions) would see it as an important link in the mechanism of human self-organization that provides selective interaction with the outside world.*

Within the classical paradigm, the migration problem is interpreted as the forced migrants' adaptation problem to the new socio-cultural environment, i.e. the homeostatic variant principle of human functioning in the new conditions is realized. The reflection paradigm realizes the view of the world as a "space for life", which must be mastered through the knowledge acquisition, skills, abilities, thinking ways, and experience gained by mankind. The psychologist acts in this case as a "teacher" and a model of a successful and adaptive lifestyle in the new socio-economic and cultural conditions.

The contradiction in the case of forced migration is the contradiction between the established image of the world, the relevant behavioral patterns, and the effective implementation impossibility of these behavioral patterns in the new living conditions, which have not yet become conditions for the individual existence.

A migrant needs psychological help in a case, when he lacks the self-organization resources to enter a new life way as a complex system features peculiar to this person of energy and material inherent features exchange with the new environment. The counseling process content is to organize assistance for a person in the transition of a person from homeostatic (adapting for a new environment – here and now) to the future – free, proactive human development in a new environment. To do this, the environment must be transformed into living conditions as soon as possible. As shown in the empirical research, the activation in the psychological period of clients' mental activity counseling, aimed at reflecting on the value-semantic content of a new life way, contributes to the world image development.

Key words: *forced migration; migrants; psychological counseling; world image; value-semantic sphere.*

Постановка проблеми. Стрімко прискорюються і змінюють свої співвідношення процеси еволюції суспільства, обганяючи розвиток здатності людини відповідати на виклики несподіванок і невизначеностей, якими переповнює наше життя соціальна турбулентність. Одним з її проявів є вимушена міграція людей.

У різних типах міграції, як поширеному соціальному феномену, завжди представлений психологічний план, у змісті якого є багато спільного, але багато і різного. Людина, яка виїжджає за кордон, отримує статус «емігранта», на території України внутрішні мігранти мають два статуси: «біженець» і «вимушений переселенець». Це люди, змушені в силу обставин політичного, військового та релігійного характеру залишати місце постійного проживання і шукати притулок на території іншої держави або в іншій частині своєї держави. Головна відмінність цих понять полягає у тому, що «вимушений переселенець» – громадянин України, а «біженець» не є громадянином України. Особи, які покинули місця проживання з економічних причин або внаслідок голоду, епідемії чи надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, претендувати на отримання статусу вимушеного мігранта не можуть, але для психолога і вони є предметом професійного інтересу. Існує досить літератури, присвяченої вивченню психологічних аспектів всіх типів міграції (А Козулін, А. Венгер, Г. Горенчік, С. Бокнер, С. Льебкінд, Дж. Беррі, Р Мендоза, Г. Содовські). Аналіз її показує, що сутність психології міграції полягає у деформації смислових складових способу життя, які, за визначенням Є. Новохатько, є «п'ятим виміром буття», і в такому розумінні постають як «реальна, вкорінена в бутті сила, яка визначає нашу поведінку, спосіб життя, свідомість» (Новохатько, 2000).

Таким чином, для пізнання психологічних колізій, які супроводжують міграційні процеси, необхідне використання такого підходу, який, на відміну від традиційного розуміння психіки в її регулятивній функції (як відображення, що забезпечує адаптацію до нових умов), дав би змогу побачити її як найважливішу ланку в механізмі самоорганізації людини, що забезпечує її вибіркочку взаємодію з навколишнім світом. Принцип системної детермінації, що лежить в основі теорії психологічних систем (ТПС), допомагає пояснити складні механізми просторово-часової організації людини, а використовуваний у ній транспективний аналіз виводить за

межі традиційно сформульованого принципу розвитку до принципу становлення багатовимірною світу людини в її просторово-часовій розгортці і ціннісно-смысловій насиченості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїй роботі ми спиралися на уявлення про людину як відкриту психологічну систему (Л. Виготський, Б. Братусь, В. Зінченко, В. Ключко, В. Слободчиков та ін.). Конкретною методологічною базою дослідження стала теорія психологічних систем (В. Ключко, Е. Галажинский та ін.). Своєрідність цього наукового напрямку полягає у тому, що людина розглядається в ньому хронологічно, сприяючи виходу до розуміння багатовимірності людського буття в створюваному нею самою багатовимірному світі.

Вимушена міграція як соціально-психологічний феномен досліджується у сучасній науці переважно як проблема психологічної адаптації мігрантів (емігрантів) до нового культурного середовища. Адаптацією у цьому випадку розуміється процес модифікації психології людини, що виявляється у зміні ціннісних орієнтацій, рольової поведінки, соціальних установок тощо. У зарубіжній психології міграційної поведінки описуються наслідки переміщення для групової та індивідуальної ідентичності (С. Бокнер, С. Льебкінд); стратегії акультурації мігрантів (Ф. Мокеддем, Дж. Беррі, Р. Мендоза, Г. Горенчік, Г. Содовс та ін.); психологічні особливості мігрантів (Р. Ліфтон, Р. Папандопулос); специфіка та основні напрями психотерапевтичної роботи з ними (П. Боски, Д. Байерс, Д. Калманович, Б. Ллойд). Зарубіжні психологи для позначення психологічної адаптації використовують поняття «акультурація» і досліджують його не тільки як соціально-психологічний, але і як феномен індивідуального рівня. Дослідники пропонують типології акультураційних стратегій і моделі трансформації ідентичності у мігрантів в процесі їх адаптації до нового культурного та соціального середовища. Г. Лагос виділив такі наслідки для групової ідентичності (Лазос, 2015):

- інтеграція,
- асиміляція,
- сегрегація,
- геноцид.

Для індивідуальної ідентичності наслідки міграції автор визначає так: при інтеграції – «медіатор»; при асиміляції – «переміжчик»; при сегрегації – «маргінал»; при геноциді – «шовініст». У більш пізніх дослідженнях західні автори розвивають ідею, що в різних сферах у мігрантів виявляються різні акультураційні стратегії, тобто не існує цілісної стратегії, вона відрізняється в інституційній, побутовій та культурній сферах життєдіяльності (О. Козулін, О. Венгер). Г. Солдатова припустила, що реальна зміна ідентичності мігранта визначається співвідношенням двох факторів – акультураційної стратегії і його уявлень про те, які очікування стосовно мігранта у домінуючої групи (місцеві жителі) (Солдатова, 2002).

Дослідження у психологічній науці, в яких розглядаються психологічні наслідки трансформації способу життя, пов'язаного з вимушеною міграцією, в основному також присвячені питанням акультурації, трансформації ідентичності у мігрантів, проблемам соціокультурного шоку і його подолання. Фахівці в галузі психології міграції спираються у своїх розробках на соціокультурний підхід. Вони аналізують головним чином ситуацію вимушеної міграції, соціально-психологічні характеристики мігрантів і проблеми психологічної реабілітації людини, що переживає посттравматичний стрес (В. Гриценко, В. Павленко, Г. Солдатова, Є. Шлягіна). Значущим є психологічне дослідження ситуації еміграції, проведене Н. Михайловою.

Таким чином, у рамках класичної парадигми проблема міграції трактується як проблема адаптації вимушених мігрантів до нового соціокультурного середовища, тобто реалізується принцип гомеостазичного варіанту функціонування людини в нових умовах. Означені дослідження проводяться з позицій гомеостазу – саморегуляції, що забезпечує пристосування людини до середовища за рахунок її відображення. Мета адаптації – в досягненні рівноваги. Вирішальну роль у процесі адаптації до умов життєдіяльності відіграють процеси навчання, «тренування», що поліпшують функціональний, психологічний і моральний стан індивіда. Подібний психолого-консультативний підхід довів свою продуктивність у роботі з мігрантами, які виявили готовність до зміни способу життя в новому середовищі, активно шукають підтримки і знаходять «відповідність» у взаємодії з психологом-консультантом,

тобто, робота ефективна в разі, якщо людина як психологічна система демонструє необхідну і достатню ступінь «відкритості». Парадигма відображення реалізує погляд на світ як «простір для життя», який треба освоїти шляхом засвоєння знань, набуття вмінь, навичок, способів мислення і досвіду, накопиченого людством. Психолог виступає у цьому випадку як «вчитель» і модель успішного і адаптивного способу життєдіяльності в нових соціально-економічних і культурних умовах.

Феномен міграції у контексті розуміння людини як відкритої психологічної системи, що працює в режимі самоорганізації, дає змогу вийти за межі традиційного розуміння психологічних проблем міграції винятково як проблема адаптації людини до нових умов життя. Використовуваний у теорії психологічних систем транспективний аналіз (В. Ключко) доповнює традиційний принцип розвитку принципом становлення багатовимірного світу людини в його просторово-часовій розгортці і ціннісно-сислової насиченості.

У дослідженнях Р. Ішмухаметової, Д. Даненової, Ю. Ключко, І. Гильови, виконаних в рамках теорії психологічних систем (В. Ключко, Е. Галажинська), основними чинниками виникнення міграційної готовності в ситуації добровільної міграції є: досить сильна потреба особистості в самореалізації, особливі параметри ціннісно-сислових складових її образу світу і несприятливі умови макро- і мікросередовища в місці проживання (Солдатова, 2002).

Для вимушеної міграції така готовність не може бути сформованою в силу різкої зміни життєвих умов, коли відбувається різке звуження конфігурації ціннісно-сислової структури, її руйнування. Вимушена міграція в психологічному плані небезпечна тим, що у людини здебільшого не сформована мотиваційна готовність до зміни способу життя, не сформований новий ціннісно-сисловий простір буття. Людина не знає себе у своїй продовженості в ту частину світу, яку вона сама ж вважає «об'єктивною реальністю». Доки не вказаний простір людини, що розташований «поза», доки не визначені його межі і його структура, доки не здійснено «вихід за межі себе», доти людина не знайде саму себе, доти вона буде ставитися до неї як до існуючої незалежно від неї «дійсності», яка, на її думку, залишиться все такою ж – навіть без неї, вимушеної «змінити» її на іншу «дійсність». Саме поняття

«зміна» передбачає адаптацію до нової об'єктивної реальності і людина передчуває необхідність розтрати деякої кількості душевних і фізичних сил, необхідних для забезпечення цього процесу. Чи не знає вона іншого, а саме того, що належить їй не проста зміна життєвих просторів, а будівництво нового життєвого простору, яке вимагатиме від неї зовсім інших зусиль. Інакше кажучи, людина не може осмислити той факт, що вимушена міграція насправді є актом насильства, примусу, що приводить до втрати тієї частини себе, яка була вкорінена в ціннісно-сміслових координатах життєвого простору, який вона покидає. Людина, не знаючи того, розлучається з самою собою, безповоротно втрачає те, що забезпечувало їй цілісність, ідентичність з самою собою в безперервному потоці змін, які відбуваються в ній самій. Доки не сформований багатовимірний психологічний простір, де народжуються такі якості світу людини, які забезпечують вибірковість, предметність, реальність її буття у світі і забезпечують реальність світу для неї.

У разі вимушеної міграції виникає суперечність між ustalеним образом світу, відповідними поведінковими зразками і неможливістю ефективної реалізації цих поведінкових зразків в нових умовах життя, які ще не стали умовами існування особистості. Застосовуючи основні принципи ТПС до розгляду феномена міграції, можна сформулювати, що суть проблемної ситуації у такому випадку полягає в постановці і розв'язанні цілої низки своєрідних завдань зі встановлення сенсу і цінності того, що становить «світ чистої об'єктивності», яке оточує людину. Мігрант потребує психологічної допомоги в тому випадку, коли йому не вистачає наявних у нього ресурсів самоорганізації на входження до нового способу життя як складної системи властивих цій людині особливостей інформаційного, енергетичного і речового обміну з новим навколишнім середовищем. Зміст процесу консультування – послідовна постановка і розв'язання низки оригінальних завдань зі встановлення сенсу і цінності нового життєвого простору (Стець, 2020).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Задум роботи полягає у тому, щоб, спираючись на розуміння людини, що виникає в рамках системних методологічних і теоретичних установок, виявити нові аспекти в такому широкому і

досить визначеному напрямі, яким є сьогодні психологічна допомога мігрантам (В. Гриценко, В. Павленко, Г. Солдатова, С. Шлягіна).

Мета статті – виділити психологічний зміст феномена вимушеної міграції та визначити наукові основи психологічного консультування вимушених мігрантів.

Виклад основного матеріалу. У пілотажному дослідженні взяли участь 67 вимушених мігрантів (49 жінок і 18 чоловіків), у віці від 23 до 54 років, які проживають у м. Дрогобич та м. Трускавець.

У теорії психологічних систем людина розуміється як відкрита психологічна система, що включає в себе як суб'єктивну (образ світу), діяльну компоненту (спосіб життя), так і саму дійсність – багатовимірний світ людини як онтологічну підставу її життя, що визначає сам спосіб життя і визначається нею (В. Ключко). Саме під способом життя розуміється сукупність змінювану в ході становлення людини діяльностей. Образ світу є ідеальною конструкцією, відображенням у свідомості тієї частини об'єктивної реальності, яка є носієм системних якостей, має сенс і значення для людини.

Як критерії особливостей побудови способу життя людини, що опинилася у ситуації вимушеної міграції, у дослідженні були визначені такі:

– особливості життєвої ситуації (чинники, що зумовили міграцію; умови, в яких відбувалася міграція; тривалість міграції, фізичні, матеріальні та моральні збитки; отримані в результаті міграції, справжні умови життя і діяльності);

– специфіка суб'єктивної оцінки життєвої ситуації (модальність суб'єктивної оцінки наявної ситуації, найближчих і віддалених перспектив свого життя, життя близьких, родичів та ін.);

– домінуюча модальність переживання ситуації вимушеної міграції (характер і диференційованість «вдалих» і «невдалих» процесів і способів переживання власне травматичної події, його найближчих та віддалених наслідків; стереотипи сприйняття ставлення нового соціального оточення; особливості входження до нового соціокультурного простору.

Результати дослідження показали, що мігранти відрізняються за виділеними параметрами. Психологічні колізії, які супро-

воджують процес вимушеної міграції, обумовлюють ті деформації, які об'єктивуються в поведінці мігрантів, особливостях переживання ними «екзистенційного вакууму», який вимушено виникає, стратегіях побудови нового способу життя тощо.

На наступному етапі дослідження вивчалися явища загальносистемного порядку – ціннісно-сміслові структури, що виникають на «перетині» цілісної людини з об'єктивним світом, ті новоутворення, які в них виникають і які слугують джерелами перебудови людини як цілісної психологічної системи.

Кожна з виділених груп характеризується особливостями ціннісно-сміслових складових образу світу вимушених мігрантів (граничні смисли і сенс – життєві орієнтації) і параметрами самосвідомості, що проявляються у більшому або меншому усвідомленні себе суб'єктом, відповідальним за якість власного життя (локус контролю).

Дані тесту СЖО Д. Леонтьєва показали, що у виділених групах мігрантів показники свідомості життя якісно відрізняються. У першій групі вони найвищі, у четвертій – найнижчі. Мігранти першої групи майже за всіма шкалами (за винятком результативності) мають показники вище середніх, що говорить про осмисленість їхнього життя, формування смислів і цілей у новій життєвій ситуації, в нових обставинах. Вони здатні контролювати своє життя, налаштовані на реалізацію своїх планів, відповідати не тільки за своє життя, але і за життя близьких. Друга група загалом відрізняється середніми показниками за всіма шкалами, за винятком, цілі та локус контролю життя (вище середніх). Це говорить про недостатньо високий рівень цілеспрямованості клієнтів. Вони вважають, що мало впливають на те, що з ними відбувається. Мігранти третьої групи мають нижчі за середні показники майже за всіма шкалами, за винятком шкал «Цілі» і «Локус контролю життя» (середні показники).

У третій і четвертій групах найбільше мігрантів з низькими показниками за шкалами «Локус контролю-Я», що свідчить про невпевненість у своїх можливостях. Дані представлені в таблиці 1.

Таблиця 1. Кількість людей (у %) з різними показниками за тестом СЖО

Групи мігрантів	Шкали								
	ОЖ			Цілі в житті			Процес життя		
	Низ.	Сер.	Вис.	Низ.	Сер.	Вис.	Низ.	Сер.	Вис.
1 гр	9,3	22,2	67,5	21,5	21,3	76,2	7,1	23,1	67,9
2 гр	11,2	67,7	25,1	18,5	16,4	61,5	14,6	52,3	32,1
3 гр	62,7	19,2	19,21	57,2	22,5	16,2	41,0	39,4	19,4
4 гр	61,7	18,5	18,56	62,5	21,6	15,6	52,4	32,7	15,9

Групи мігрантів	Шкали								
	Результативність життя			ЛК-Я			ЛК-Ж		
	Низ.	Сер.	Вис.	Низ.	Сер.	Вис.	Низ.	Сер.	Вис.
1 гр	16,2	55,7	26,1	16,1	64,4	17,1	12,6	21,7	66,4
2 гр	12,6	73,1	13,2	11,5	64,5	26,1	11,2	22,6	64,7
3 гр	55,7	26,1	15,1	54,5	21,1	21,1	32,2	52,7	15,8
4 гр	76,7	11,5	11,5	61,2	27,5	8,2	55,1	25,6	16,2

Аналіз ступеня вираженості інтернальності мігрантів, типологізованим за характерними особливостями побудови способу життя в умовах вимушеної міграції дав підставу виділити кілька тенденцій: для мігрантів, націлених на активний пошук нових видів діяльності, актуальних в ситуації міграції, характерна виражена інтернальність, що свідчить про орієнтацію цих клієнтів

на рефлексію причин як життєвих успіхів, так і невдач. Така позиція характерна для психологічної системи з високим ступенем відкритості. У групі мігрантів, які заперечують активність, що перебувають у «Заціпенінні», показники інтернальності значно нижчі, що свідчить про виражену позицію шукати причини невдач переважно в діях інших людей, збігу обставин та інших зовнішніх факторах.

Результати пілотажного дослідження дали підставу зробити такий висновок: групи мігрантів з різними стратегіями побудови способу життя мають характерні параметри самосвідомості, що відбивається в особливостях ціннісно-сміслових складових образу світу. Перебуваючи на різних етапах розвитку психологічних колізій, які супроводжують процес освоєння нового життєвого простору, мігранти виявляють різні стратегії побудови нового способу життя і, відповідно, різні характеристики ціннісно-сміслових складових образу світу: особливості ціннісно-сміслових складових образу світу – граничні смисли і сенс-життєві орієнтації і параметри самосвідомості, які проявляються в більшому або меншому усвідомленні себе суб'єктом, відповідальним за якість власного життя (інтернальність).

Завдання цього етапу дослідження полягало в тому, щоб, реалізуючи психолого-консультативну програму, спрямовану на трансформацію ціннісно-сміслових складових життєвого світу мігрантів, визначити оптимальні умови, при яких відбуваються зміни вищезазначених параметрів. Розроблена програма формульованого етапу ґрунтується на уявленні про людину як відкриту систему, що працює в режимі самоорганізації.

Для мігрантів, котрі демонструють достатній ступінь «Відкритості» (1 і 2 групи мігрантів), застосовувалися традиційні методи психологічного консультування: бібліотерапія, методи соціально-психологічного тренінгу (групова дискусія – біографічна, тематична, інтерактивна, вільна; рольова гра, психогімнастичні вправи, релаксаційні техніки, арт-терапія, психодраматичні техніки та ін.). Для груп мігрантів, які виявляють певний ступінь «закритості», окрім традиційних, використовувалися оригінальні методи, спрямовані на трансформацію, зміну образу світу клієнтів, породження нових смислів і цінностей. Зокрема, застосовувався метод реконструкції ціннісно-сміислової структури ситуації

діяльності, розроблено О.М. Краснорядцевою як метод дослідження особливостей ментального простору особистості. Ми використовували його як метод, що сприяє трансформації, зміни образу світу клієнта (мігранта), породжує нові смисли і цінності в умовах спеціально організованої психологічної взаємодії. Клієнтам пропонувалося розв'язати життєві проблемні ситуації (взяті з реальної практики психологічного консультування), які містять суперечності високого рівня – на рівні цінностей. Для виконання завдання потрібно перейти на нову систему цінностей, тобто перебудувати образ світу. Далі клієнти знайомляться з висловлюваннями відомих психологів і психотерапевтів, зміст яких підбирався з орієнтацією на певну професійну позицію консультанта: директивну, гуманістичну та універсальну, відповідну будь-якій системі цінностей в практичній психології. Останній вид висловлювань містив інформацію, яка могла бути використана клієнтом для конкретизації поставленого завдання, відкриваючи перед ним можливість виявлення нового проблемного поля. Який сенс набувають ті чи інші відомості (по відношенню до конкретного завдання) залежить від того, в яку систему цінностей вони включаються. Аналіз того, як вони вписуються в образ світу клієнта, і дозволяє реконструювати особливості ціннісно-сислової структури ситуації у процесі розв'язання психологічного завдання тим чи іншим клієнтом. Для порівняльного аналізу проводилася діагностика мігрантів до і після проведення спеціально організованої психологічної допомоги. Динаміка середніх значень за шкалами тесту СЖО і «Локус контролю» в групах мігрантів наведені в таблиці 2 і таблиці 3 відповідно.

За шкалами СЖО в 1, 2 і 3 групах мігрантів виявлено суттєві відмінності показників на 1 і 2 етапах діагностики ($P = 0,032$). За шкалами «Локус контролю» в цих же групах також виявлені значущі відмінності ($P = 0,012$). Загалом, дані проведеного дослідження підтверджують припущення, що психологічна допомога людям, різко змінює спосіб життя, а разом з ним і всю систему ціннісно-сислових підстав, що забезпечували реальність їх актуального буття, повинна базуватися на психотерапевтичних установках, які враховують реальні механізми перебудови життєвого світу вимушених мігрантів.

Таблиця 2. Динаміка середніх значень за шкалами тесту СЖО в типологізованих групах мігрантів

Групи мігр.	Етап діагн.	Шкали тесту СЖО					
		ОЖ	Цілі	Процес	Рез-т	ЛК Я	ЛК Ж
1 гр	1 ет.	97,2	32,8	31,4	26,8	18,2	27,8
	2 ет.	114,6	39,1	35,7	31,1	28,1	31,6
2 гр	1 ет.	89,4	31,6	28,2	25,6	22,3	23,1
	2 ет.	98,4	35,4	32,9	28,3	24,2	34,6
3 гр	1 ет.	85,7	27,3	29,3	25,2	23,7	25,2
	2 ет.	98,1	28,5	32,1	29,3	23,8	31,6
4 гр	1 ет.	65,8	23,2	25,7	21,8	17,8	21,6
	2 ет.	64,2	24,8	25,9	21,8	19,2	21,6

Таблиця 3. Динаміка середніх значень за шкалами тесту «Локус контролю» в типологізованих групах мігрантів

Групи мігрантів	Етап діагностики	Шкали інтернальності							
		Спілкування	Подолання	Самостійність	Сімейні відносини	Відповідальність	Компетентність	Професійна діяльність	Судження про життя
1 гр	1 ет.	57,2	33,2	41,3	34,7	28,0	27,1	36,1	45,3
	2 ет.	110,7	76,1	65,7	73,7	85,2	73,7	87,2	88,5
2 гр	1 ет.	43,5	32,5	26,1	21,4	22,5	22,1	31,3	23,6
	2 ет.	96,1	65,8	53,6	55,2	64,2	53,6	65,2	57,7
3 гр	1 ет.	34,5	27,4	28,4	24,7	25,1	21,3	33,7	25,4
	2 ет.	94,2	48,5	52,7	47,4	56,8	41,5	65,1	44,5
4 гр	1 ет.	18,6	21,4	23,4	21,3	25,3	23,2	32,3	23,7
	2 ет.	19,2	22,8	22,7	21,5	24,3	21,7	33,2	25,8

Ефективність перебудови визначають такі чинники: континуум «відкритість-закритість» людини як самоорганізуюча система, готовність до зміни способу життя і образу світу, рівень активності людини, що виявляється у її можливості відповідати на виклики суспільства ризику інноваційною діяльністю. Врахування цих факторів створює умови для більш ефективної психологічної допомоги мігрантам. Водночас звертає увагу той факт, що зберігається деяка кількість людей з низькими показниками інтернальності у всіх сферах локусу контролю, що говорить про закритість. Можна припустити, що застосовані на формульовальному етапі методи, спрямовані на підвищення готовності до зміни способу життя і образу світу, неадекватні в даній групі клієнтів. Для ефективної роботи з даною категорією людей необхідна розробка спеціальних психолого-консультативних методів, спрямованих на посилення ступеня їх відкритості (як психологічної системи).

Висновки. Мігранти відрізняються особливостями побудови способу життя, а саме: розрізняються чинники, що зумовили міграцію; умови, в яких відбувалася міграція; тривалість міграції, фізичні, матеріальні і моральні збитки і витрати; отримані в результаті міграції, справжні умови життя і діяльності; специфіка суб'єктивної оцінки життєвої ситуації, тобто модальність суб'єктивної оцінки наявної ситуації, найближчих і віддалених перспектив свого життя, життя близьких, родичів тощо; домінуюча модальність переживання ситуації вимушеної міграції, тобто характер і диференційованість «вдалих» і «невдалих» процесів і способів переживання власне травматичної події, її найближчих і віддалених наслідків; стереотипи сприйняття відносини нового соціального оточення; особливості входження у новий соціокультурний простір. Відповідно були виділені особливі характеристики ціннісно-сміслових складових образу світу у вищезазначених груп мігрантів: особливості ціннісно-сміслових складових образу світу – граничні смисли і сенс – життєві орієнтації і параметри самосвідомості, які проявляються у більшому або меншому усвідомленні себе суб'єктом, відповідальним за якість власного життя (інтернальність).

Зміст проблеми психологічного консультування полягає у тому, щоб організувати перехід людини від гомеостазичного за своєю сутністю справжнього (приспособитися до нового середо-

вища – тут і зараз) до майбутнього – вільного, ініціативного (гетеростазичного, нормотворчого) становлення людини в новому для неї середовищі. Для цього індиферентне середовище повинно максимально швидко трансформуватися в умови життя. Як показано в емпіричному дослідженні, активізація в період психологічного консультування розумової діяльності клієнтів, спрямованої на рефлексію ціннісно-смиислового змісту нового способу життя, сприяє розбудові образу світу.

Завдання психолога-консультанта – з'ясувати для себе, яку позицію він повинен зайняти для ефективної допомоги людині в постановці і розв'язанні цього завдання. З нашої точки зору, найбільш продуктивна позиція – це позиція медіативна, посередницька. У психологічній практиці з вимушеними мігрантами мова йде про розірвані зв'язки людини з її новим оточенням, яке вже «Оточує», але ще не виявилось у своїх ціннісно-смислових вимірах, у своїй відповідності людині. Основа ж самоорганізації у психологічних системах полягає в тому, що в неї потрапляє і стає її внутрішнім тільки те, що відповідає системі.

Психологічна допомога людям, які різко змінюють спосіб життя, а разом з ним і всю систему ціннісно-смислових підстав, що забезпечували реальність їх актуального буття, ефективна в тому випадку, якщо базується на психотерапевтичних установках, які враховують реальні механізми перебудови життєвого світу вимушених мігрантів, ступінь відкритості або закритості людини як системи, яка самоорганізовується готовністю до зміни способу життя і образу світу, рівень активності людини, що виявляється в її можливості відповідати на виклики суспільства ризику інноваційною діяльністю.

Результати формувального етапу дослідження і багаторічна практика роботи з клієнтами-мігрантами показала, що, орієнтуючись на перераховані типологічні особливості людини, можна ефективно допомагати мігрантам розв'язувати назрілі завдання, які слід визначити як перетворення цінностей з ідеальної форми в афективно-смислову, індивідуально-особистісну складову життєвого світу конкретної людини, її особливий вимір.

Література

- Лазос, Г.П.** (2015). Психологічна допомога внутрішньо переміщеним особам (на прикладі роботи з переселенцями з Криму). В З.Г. Кісарчук (Ред.), *Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник* (с. 26–46). Київ: ТОВ Видавництво «Логос».
- Новохатько, Е.Н.** (2000). Психологическое консультирование вынужденных мигрантов. В Т.Ю. Синченко & В.Г. Ромека (Ред.), *Психологическое консультирование: проблемы, методы, техники* (с. 271–277). Ростов-на-Дону.
- Солдатова, Г.У.** (Ред.). (2002). *Психологическая помощь мигрантам: травма, смена культуры, кризис идентичности*. Москва: Смысл.
- Стець, В.І.** (2020). Специфіка соціально-психологічної адаптації мігрантів в приймаючому полікультурному суспільстві. *Молодь і ринок*, 2 (181), 133–139.

References

- Lazos, H.P.** (2015). Psyholohichna dopomoha vnutrishno peremishchenym osobam (na pryklady roboty z pereselentsiamy z Krymu) [Psychological assistance to internally displaced persons (on the example of working with migrants from the Crimea)]. In Z.H. Kisarchuk (Ed.), *Psyholohichna dopomoha postrazhdalym vnaslidok kryzovykh travmatychnykh podii: metodychnyi posibnyk – Psychological assistance to victims of crisis traumatic events: a methodical manual* (pp. 26–46). Kyiv: TOV Vydavnytstvo «Lohos» [in Ukrainian].
- Novokhatko, E.N.** (2000). Psikhologicheskoe konsultirovanie vynuuzhdennykh migrantov [Psychological counseling for forced migrants]. In T.Yu. Sinchenko & V.G. Romeka (Eds.), *Psikhologicheskoe konsultirovanie: problemy, metody, tekhniki – Psychological counseling: problems, methods, techniques* (pp. 271–277). Rostov-na-Donu [in Russian].
- Soldatova, G.U.** (Ed.). (2002). *Psikhologicheskaya pomoshch migrantam: travma, smena kultury, krizis identichnosti [Psychological assistance to migrants: trauma, culture change, identity crisis]*. Moscow: Smysl [in Russian].
- Stets, V.I.** (2020). Spetsyfika sotsialno-psyholohichnoi adaptatsii mihrantiv v pryimaiucomu polikulturnomu suspilstvi [Specificity of social and psychological adaptation of migrants in an acceptable multicultural society]. *Molod i rynek – Youth and Market*, 2 (181), 133–139 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.05.2020 р.